

КОМПОНЕНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ

Ю.О.Корсун

Анотація. У статті визначається поняття структури професійної самосвідомості майбутніх інженерів, виділяються її основні компоненти та надається їх коротка характеристика.

Ключові слова: професійна самосвідомість, структура професійної самосвідомості, компонент професійної самосвідомості, когнітивний компонент.

Аннотация. В статье определяется понятие структуры профессионального самосознания будущих инженеров, выделяются его основные компоненты и даётся их краткая характеристика.

Ключевые слова: профессиональное самосознание, структура профессионального самосознания, компонент профессионального самосознания, когнитивный компонент.

Summary. In the article the concept of the structure of the professional consciousness of future engineers is explained, its basic components are analyzed and their characteristic features are described.

Key words: professional consciousness, the structure of professional consciousness, a component of professional consciousness, cognitive component.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Реалізація особистісного потенціалу та досягнення поставлених цілей у професійній діяльності залежить від рівня сформованості ціннісних установок, накопичення досвіду, самостійних рішень, збагачення фонду професійно орієнтованих знань та побудови власної життєвої позиції. Виявлення особистісних якостей і можливостей, усвідомлення себе частиною професійної спільноти та потреба у професійному самовдосконаленні забезпечують готовність до самостійної професійної діяльності, яка є однією зі сфер самореалізації кожної особистості. Самореалізація безпосередньо пов'язана з процесом професійного становлення, який неможливий без належного рівня розвитку професійної самосвідомості та наявності у її структурі необхідних складових. Тому важливо знати, які компоненти входять до складу структури професійної самосвідомості.

Мета статті: дати визначення поняття «компонент професійної самосвідомості», розкрити сутність поняття «структура професійної самосвідомості», визначити складові даного феномену.

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз наукової літератури засвідчує, що проблемі формування професійної самосвідомості приділяється належна увага. Вже сьогодні вітчизняні та зарубіжні вчені досягли значних результатів у дослідженні низки проблем з цього питання. Теоретичний аналіз процесу формування професійної самосвідомості проведений у роботах А.К.Маркової, В.В.Століна, С.А.Дружилова, А.А.Налчаджяна та ін. Особливості структури професійної самосвідомості та аналіз її складових компонентів поданий у працях І.І.Чеснокової, А.О.Деркача, Л.С.Виготського, І.В.Платонова та ін.

Виклад основного матеріалу. Різноманітність теоретичних підходів до вивчення структури самосвідомості зумовила появу кількох варіантів трактування її складових компонентів. Найчастіше у працях науковців, які досліджують це питання, можна виявити трикомпонентну структуру самосвідомості.

Психолог І.І.Чеснокова виділяє три основні її складові: пізнавальну, основою якої є самопізнання; емоційно-ціннісну, яка базується на самовідношенні, та дієво-вольову, яка проявляється в саморегуляції. На її думку, самосвідомість є процесом, суть якого полягає у сприйнятті особистістю багатьох образів самої себе в різноманітних ситуаціях та поєднанні цих образів в загальне уявлення про себе. На цій основі поступово складається розуміння свого власного Я. Самосвідомість розуміється як єдність змінного та стійкого ставлення особистості до себе. В залежності від зміни ситуації, в якій живе людина, постійні риси особистості інколи змінюються, а тимчасові можуть набувати характеру стійких. Найважливішим із таких компонентів, на думку автора, є більш-менш стійка самооцінка. Таким чином, структура самосвідомості в цьому випадку розуміється як єдність пізнання себе, своєї самооцінки і саморегуляції [10].

Ми поділяємо думку багатьох авторів про те, що структуру самосвідомості важливо розглядати в контексті співвідношення її мінливості і стійкості. Адже з часом самосвідомість може набувати відносно стійкої структури, яка зберігає свої характерні особливості.

На думку А.А.Налчаджяна, центром особистості та її самосвідомості є «Я». «Я» являє собою центральну інтегруючу та регулюючу інстанцію психіки, що виконує свої функції на свідомо-підсвідомому рівні. Структурою самосвідомості тут є Я-концепція. Дослідник вважає, що Я-концепція складається зі взаємопов'язаних підструктур та стійких Я-образів, таких як ідеальне Я, актуальне Я, реальне Я та інші, які є усвідомленими складовими. Оперативні або ситуативні Я-образи – це наступний шар структури особистості, а психічні якості та особливості завершують структуру.

Базовою основою, на якій розгортається подальший розвиток Я-концепції, є тілесний Я-образ. Адже актуальне Я детермінує вибір цілей, мотивує активність, визначає особливості поведінки, отже, відіграє важливу роль у процесі життєдіяльності. В його структуру включається те, якою собі людина здається в даний момент [4].

Але не всі вчені, які досліджують самосвідомість, вважають, що вона є стабільною структурою, притаманною кожній людині. Т.М.Щьоголева та З.В.Діянова наголошують на тому, що не в кожній людині уявлення про себе складаються в стійку систему. В деякого вони функціонують у вигляді окремих ситуативних образів Я, не оформлюючись в Я-концепцію. Важливу роль у такому випадку відіграє самовідношення, тобто система емоційно-ціннісних установок на адресу власного Я. Воно виявляється у вигляді глобального відчуття «за» чи «проти» самого себе. Такі почуття реалізуються через самозвинувачення чи самохвалення.

Л.С.Виготський виділяє шість сфер діяльності, які впливають на професійну самосвідомість. Він вважає, що необхідними передумовами її формування є накопичення знань про себе; поглиблення знань про себе та психологізація; інтеграція; розуміння своєї індивідуальності; розвиток внутрішніх моральних критеріїв; розвиток індивідуальних особливостей процесу самосвідомості [2].

Цікавим підходом до вивчення структури самосвідомості є рівневий підхід В.В.Століна. Він зазначає, що самосвідомість складається з рівнів, кожен із яких має складну структуру, що відображає різні процеси та механізми самосвідомості. Цими рівнями є органічний, індивідуальний та особистісний.

На органічному рівні самосвідомість відображає фізичне Я людини, що включає несвідоме ставлення людини до себе. У наукових працях дане Я визначається як самопочуття, що класифікується як відчуття фізіологічної і психологічної комфортності. Не зважаючи на те, що самопочуття не визначає дії особи, воно все-таки може впливати на форму поведінки та вибір того чи іншого вчинку.

Коли людина усвідомлює свою роль соціального індивіда, вона відносить себе до певної вікової, етнічної, професійної або іншої групи. В процесі ідентифікації з цими групами індивід дивиться на себе з боку інших, оцінюючи свої вчинки з позиції тієї чи іншої групи. Все це відбувається на індивідуальному рівні Я-образу, який відображає ступінь відповідності-невідповідності людини вимогам, що висуває суспільство.

Основою особистісного рівня є суб'єктивне ставлення до себе, оцінювання своїх здібностей і особливостей [7].

Самосвідомість може виступати засобом регуляції особистості. В цьому випадку структура самосвідомості включає усвідомлення себе як суб'єкта діяльності, усвідомлення й оцінки своїх психічних особливостей та усвідомлення себе в процесі розвитку.

На відміну від самосвідомості загалом, професійна самосвідомість більш специфічна за своїм змістом. Адже якщо в загальній свідомості людина розуміє себе як особистість в різних ролях і ситуаціях, то в професійній самосвідомості на перший план висувається те, що стосується саме професійної діяльності.

Професійна самосвідомість безпосередньо пов'язана з усвідомленням себе у професійній діяльності і ставленням до себе як до суб'єкта цієї діяльності. Якщо самосвідомість особистості формується у процесі життєдіяльності, спілкування і є результатом пізнання себе, своїх учинків та якостей, то професійна самосвідомість – це проекція всіх структурних компонентів самосвідомості на професійну діяльність.

У своїх роботах вітчизняні вчені А.О.Деркач та О.В.Москаленко виділяють три основні компоненти професійної самосвідомості: когнітивний, мотиваційний та операційний. На думку науковців, когнітивний компонент реалізується у самопізнанні, яке є початковою ланкою формування самосвідомості. В процесі самопізнання людина свідомо оцінює свої дії, виявляє свої особливості, досліджує свої можливості, таким чином отримуючи знання про себе. Ми згодні з такою позицією авторів, і погоджуємось, що самопізнання є основною передумовою формування самосвідомості, адже саме в процесі самопізнання відбувається суб'єктивне оцінювання людиною себе, своїх

можливостей і якостей, людина визначає, чи достатньо у неї потенціалу, щоб виконувати роботу в обраній сфері.

Мотиваційний компонент, за їх твердженням, реалізується через само-актуалізацію, яка базується на реалізації особистісного потенціалу та самовдосконаленні. Самоактуалізація – це постійний процес розвитку своїх потенційних можливостей з метою досягнення творчої зрілості. Такі вчені, як Ф.Перлз та А. Маслоу визначають самоактуалізацію як особистісну категорію, що складається з особистісно-професійних орієнтацій. Її основними складовими, на їхню думку, є самоповага, ціннісні орієнтації, контактність, креативність та здатність до набуття знань.

Операційний компонент виявляється через саморегуляцію, яка є процесом розвитку творчого потенціалу та розкриття резервних можливостей особистості. Саморегуляція є поєднанням вроджених та набутих прийомів реагування на певні стосунки з навколишнім середовищем.

Схожий підхід до визначення структурних елементів самосвідомості пропонує український психолог П.Р.Чамата, який стояв біля витоків вивчення цієї проблеми. Він обґрунтував положення про те, що самосвідомість має пізнавальну, емоційну і вольову форму вияву. До пізнавальної форми він відносив самоспостереження, самоаналіз, уявлення про себе, самовідчуття, самокритику. До емоційної форми, на його думку, належать самолюбство, скромність, самопочуття та гордість. А вольова форма має охоплювати самовладання, самоконтроль та стриманість [9].

Поділяє думку П.Р.Чамати, А.О.Деркача та О.В.Москаленка Г.Г.Штефаніч. Він вважає когнітивний компонент базовою передумовою формування професійної самосвідомості, оскільки той реалізується в оцінюванні людиною своїх дій, вчинків та у суб'єктивному розумінні своїх власних якостей. Ми погоджуємось з цією позицією, адже саме на основі когнітивного компоненту людина формує самооцінку, яка впливатиме на її подальшу професійну діяльність загалом. Другий компонент, який виділяє науковець, – оцінно-емоційний. Ми також вважаємо, що здатність правильно оцінити свої можливості та адекватне емоційне ставлення до себе та свого оточення впливає на рівень розвитку самосвідомості. Останнім компонентом, без якого неможливий процес формування самосвідомості, є поведінковий [12].

Український вчений І.В.Платонов вважає найважливішою з передумов формування високого рівня професійної самосвідомості вмотивованість професійної діяльності. Складовими цього компоненту є самовдосконалення, чесність, упевненість у своїх силах, наявність ідеалу, прикладу людини-професіонала, гідної наслідування. Другою та третьою складовою самосвідомості є професійний досвід, якості і властивості вольової сфери. До професійного досвіду належать, в першу чергу, знання й навички, а також комунікативні уміння, професійна пам'ять, оригінальність рішень та швидкість і гнучкість мислення. Основу останнього компоненту складають самооцінка, емоційна стійкість, саморегуляція, організованість та цілеспрямованість [5].

У переважній більшості досліджень у структурі професійної самосвідомості виділяється три основні складові. Але є науковці, які вважають, що можна виділити чотири компоненти.

На думку Л.В.Римар, першим компонентом є пізнавальний, до якого належать самоспостереження, самовідчуття, самоаналіз, уявлення про себе та самокритичність. Другий компонент – емоційно-ціннісний, складовими якого є самопочуття, гордість і скромність. Третій – регулятивний. Четвертий – дієво-вольовий, до якого входять стриманість, самовладання та самоконтроль [6].

Викликає інтерес пояснення структури професійної самосвідомості В.В.Баркасі. Вона, як і Л.В.Римар, подає у своїй роботі чотириккомпонентну структуру, але її компоненти є відмінними за змістом. Першим є процесуально-змістовий компонент, який містить методологічні, загальнотеоретичні та спеціальні знання, вміння, навички. Другий компонент – суспільно-громадянський, до складу якого входить громадянська відповідальність, розуміння значущості професійної діяльності та суспільна активність. Третім компонентом є регулятивно-оцінний, основою якого є мотивація досягнення компетентності, рівень професійної самосвідомості, емоційна гнучкість. Останній компонент – професійно-особистісний, який розглядається в тісному зв'язку з гуманістичністю, мобільністю, комунікативністю [1]. Ми не поділяємо думку автора про те, що варто виділяти суспільно-громадянський компонент як окрему складову структури самосвідомості. Ми вважаємо, що явища, які входять до цього компоненту, незначною мірою впливають на формування професійної самосвідомості. Низький рівень суспільної активності чи громадянської відповідальності, наприклад, безпосередньо не впливає на процес накопичення знань, самовдосконалення чи професійний саморозвиток.

Значним внеском у розробку проблеми структури професійної самосвідомості можна вважати дослідження Діденко О.В. Він виділяє три основні компоненти цього феномену: змістовно-

мотиваційний, організаційно-діяльнісний та психотехнічний. До першого компоненту відносяться наявність знань про сутність і особливості професійної самосвідомості, реальне уявлення про стан власної професійної підготовки та потреба в самовдосконаленні. Складовими другого компоненту є професійне самовиховання, самоосвіта та самокритичність. Останній компонент – психотехнічний, що викликає у нас особливий інтерес. На думку вченого, до складу психотехнічного компоненту входять самостійність вибору засобів і прийомів у виконанні роботи, активність у пошуку розв'язання завдань [3].

Глибокий аналіз компонентів професійної самосвідомості провів Л.М.Шабдінов. В її структурі він виділяє пізнавально-рефлексивний компонент, який є системою знань про себе та майбутню професію; емоційно-ціннісний, складовими якого є диференційоване ставлення до предметів і до себе як до суб'єкта обраної професії. Останньою складовою є практично-результативний компонент, основою якого є наявність комплексу професійно важливих якостей [11].

На наш погляд, вмотивованою є позиція Т.Г.Темерівської. Вона вважає, що у структурі професійної самосвідомості можна виділити такі три основні компоненти: мотиваційний, інформаційний та операційний. Складовими першого компоненту є потреби, інтереси та ціннісні орієнтації. Основою другого компоненту є сприйняття матеріалу. А до останнього компоненту відносяться репродуктивні, пошукові, стандартизовані та творчі дії [8].

Отже, проаналізувавши структуру професійної самосвідомості у працях різних авторів, ми бачимо, що більшість учених виділяє три основні компоненти, два з яких, когнітивний та практичний, є спільними в більшості робіт. Складовими когнітивного компоненту можуть бути знання про власні індивідуальні особливості, напрями реалізації особистої професійної перспективи. До практичного компоненту відносяться загальні та спеціальні вміння. Вибір третього компоненту варіюється у різних авторів.

Ми бачимо, що структура професійної самосвідомості у наукових джерелах трактується неоднозначно, і що майже у кожного автора власний перелік її компонентів. Ми також маємо власну точку зору з цього приводу. На нашу думку, структура самосвідомості є інтегративною єдністю компонентів, кожен з яких наповнений власним змістом і виконує певну функцію. Вони можуть бути постійними або змінюватись під дією зовнішніх чи особистих внутрішніх чинників. Ми вважаємо, що у структурі професійної самосвідомості інженерів доцільно виділити три основні складових компоненти, а саме: інформаційно-пізнавальний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісно-практичний.

Перший компонент реалізується в уявленні про себе як майбутнього професіонала; уявленні про ідеал інженера-професіонала та власну відповідність йому; обізнаності з особливостями, функціями і завданнями інженерної професії; знаннях про власні індивідуальні особливості як майбутнього інженера; знаннях про напрями реалізації особистої професійної перспективи; усвідомленні власних професійних інтересів і нахилів; ставленні до себе як до суб'єкта професійної діяльності.

Основою другого компоненту є самооцінка, самокритичність, ставлення до системи і норм професійної спільноти, потреба у професійному самовдосконаленні, здатність долати труднощі у професійному становленні, стабільність професійних намірів.

Базовими показниками останнього компоненту є професійне самовиховання, професійна самоосвіта, дотримання норм професійної поведінки, активність та ініціативність, самостійність у прийнятті професійних рішень.

Висновки. Професійна самосвідомість є невід'ємною складовою професійного самовизначення та подальшого саморозвитку. Високий рівень професійної самосвідомості – це запорука реалізації особистісного потенціалу кожного фахівця. Але для того, щоб досягти такого рівня, необхідно мати повноцінний комплекс професійно важливих якостей, які є основою структури професійної самосвідомості. Ця структура є складною і багатоаспектною, і для того, щоб зрозуміти її зміст та сутність, ми розглянули кожен з її компонентів окремо. Проведений аналіз цих компонентів продиктував нам необхідність подальшого вивчення професійної самосвідомості та етапів її формування.

Література

1. Баркасі В.В. Формування професійної компетентності в майбутніх учителів іноземних мов: автореф. дис. канд. пед. наук: / В. В. Баркасі. - О., 2004. — 21 с.
2. Выготский Л.С. Педология подростка. Собр. соч. - Т. 4. / Л.С.Выготский. - М.: Педагогика 1984. - С. 229 - 231.
3. Діденко О.В. Аналіз зовн. чинників, які впливають на формування в особистості здатності до творчості / О. В. Діденко // 36. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б.Хмельницького, 2006. - №38.

4. Началджян А.А. Социально-психическая адаптация. / А. А. Началджян. - Ереван, 1988.
5. Платонов І. В. Структура психологічної готовності особистості до правоохоронної діяльності // Психологія. /І.В.Платонов. - К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. - Вип. 11. - С. 320-326
6. Римар Л.В. Формування проф.самосвід. майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін: автореф. дис. канд. пед. наук:/ Л. В.Римар. – Вінниця, 1999.
7. Столин В.В. Самосознание личности. / В. В. Столин. - М., 1983.
8. Темерівська Т. Г. Формування пізнавальної активності студентів медичного коледжу в процесі вивчення природничо-наукових дисциплін: автореф. дис. канд. пед. наук:/ Т.Г.Темерівська. - Тернопіль, 2004.
9. Чамата П.Р. К вопросу о генезисе самосознания личности // Проблемы сознания. / П.Р.Чамата. - М., 1966. - С. 228-239.
10. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. / И.И.Чеснокова. - М., 1977.
11. Шабдінов М.Л. Формування професійного самовизначення старшокласників у процесі технологічної підготовки: автореф. дис. канд. пед. наук:/ М. Л. Шабдінов. – К., 2010. - 20 с.
12. Штефаніч Г.Г. Формування професійно-моральної стійкості у майбутніх офіцерів МВС України: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти./ Штефаніч Г.Г. – Хмельницький, 2003.